

1.6. АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ФОНЕТИКИ ТА ФОНОЛОГІЇ

МЕТОД КОМПЛЕКСНОЇ ЕНЕРГЕТИЧНОЇ ОЦІНКИ ПРОЦЕСУ ПРОСОДИЧНОГО ОФОРМЛЕННЯ МОВЛЕННЯ

Алла КАЛИТА, Лариса ТАРАНЕНКО (Київ, Україна)

Обґрунтовано новий метод аналізу результатів експериментально-фонетичного дослідження озвученого мовлення та запропоновано енергограми для його реалізації.

The article advances a new method for experimental-phonetic research of oral speech as well as presents the energygrams for the method realization.

Набуваюча останнім часом все більшої актуальності проблема пізнання першопричин та джерел живлення звукової будови мови знайшла своє теоретичне висвітлення у межах нового енергетичного підходу до фонетичних досліджень [3; 4]. Сутність цього підходу полягає в розумінні фонетичних феноменів як результату стохастичного породження мовлення, рушійною силою якого є психофізіологічна енергія з притаманною їй здатністю перерозподілу між свідомістю індивіда та сферами його підсвідомого й позасвідомого [4: 299].

Методологічною основою енергетичного підходу фонетичних досліджень слугують теоретичний принцип збереження емоційно-прагматичного потенціалу висловлення, опис психо-енергетичного механізму породження висловлення та узагальнена модель перерозподілу енергії емоційно-прагматичного потенціалу висловлення між засобами його актуалізації [3:5-12]. Методичні передумови відповідних експериментально-фонетичних досліджень пройшли ґрунтовну апробацію на основі стратифікації мовленнєвого простору з позицій взаємодії прагматики, емоцій та смислу в координатах “комунікативна функція – емоція – смисл”.

Емпіричною апробацією енергетичної ідеї доведено також можливість однозначної оцінки інваріанта усної або письмової актуалізації різних типів і видів мовленнєвих відрізків лише за двома параметрами порядку (прагматичний та емоційний потенціал), тобто можливість на основі атракторів хаотичної взаємодії логічного й емоційного начал свідомості індивіда з необхідно повною прогнозувати кінцевий результат синергетизму емоційно-прагматичного потенціалу в процесі породження мовлення.

Проте перші здобутки практичної реалізації функціонально-енергетичного напрямку експериментально-фонетичних досліджень з позицій енергетичного підходу [2; 3] дозволили виявити певну неузгодженість між максимальною лапідарністю графічної форми відображення інтонаграми та неуніфікованою, досить довільною за обсягом і змістом вербальною формою викладу наслідків впливу інтенції мовця, прагматичної настанови висловлення, позалінгвальних та інших факторів на просодичне оформлення мовлення.

Тому метою проведеного нами теоретичного пошуку було обґрунтування моделі графічного відображення комплексної взаємодії провідних лінгвальних і паралінгвальних факторів та методу енергетичної оцінки процесу просодичного оформлення мовлення.

В основу формування шуканої моделі було покладено концепцію уніфікації форм графічного зображення динаміки змін емоційно-прагматичного потенціалу, інтонаційних та паралінгвальних засобів мовлення. Для підвищення наочності подальшого викладу логіки започаткованого моделювання розглянемо рис. 1.

Висотно-тональний рівень	Висловлення (прислів'я)	
	'Don't put off till to,morrow ^ξ	'what you 'can do to,day
високий		
середній	— — — — — • •	— • — — — •
низький	— — — — — •	— — — — — •

Рис 1. Розгорнута інтонограма висловлення

Сутність побудови зображеної інтонограми, за допомогою якої зручно описувати результати перцептивного аналізу мовлення, полягає в тому, що текст досліджуваного висловлення поділяють на синтагми або інтонаційні групи, у яких спеціальними позначками вказують типи наголосів і пауз, їхню локалізацію та в разі необхідності зазначають інші компоненти інтонації. Безпосередньо під текстом за умовною віссю часу його актуалізації наводять символічне зображення руху тону в межах трьох висотнональних рівнів: низького, середнього та високого.

Традиційно вживаний у практиці фонетичних досліджень вигляд інтонограми, побудованої на таких засадах, наведено на рис. 2.

'Don't put off till to,morrow^ξ 'what you 'can do to,day ||

Рис. 2. Форма класичної інтонограми

Як бачимо, наведена інтонограма відрізняється від розгорнутої лише тим, що в ній використано компактну форму зображення, добре відому кожному фонетисту. Зрозуміло, що використання інтонограми такої форми є цілком виправданим, оскільки око людини здатне без будь-яких ускладнень поділяти загальну висоту шкали тонального рівня на три зони: низьку, середню та високу.

Виходячи з цього, нами й було сформульовано *першу* методологічну умову щодо уніфікації форм графічного зображення динаміки змін лінгвальних (у нашому випадку просодичних) та паралінгвальних засобів, які оформлюють і супроводжують мовлення. Згідно з цією умовою, шкали для зображення змін або руху зазначених засобів на моделі їхньої комплексної взаємодії мають без ускладнень поділятися на око по висоті.

Друга висунута нами методологічна умова передбачала можливість адекватного декодування й простоту фіксації аудиторіями-інформантами закономірностей змін показників та характеристик мовлення на моделі їх комплексної взаємодії.

Сутність *третьої* методологічної умови полягала в необхідності визначення мінімуму акумулятивних показників чи характеристик актуалізації процесу комунікації, здатних віддзеркалювати результати явного або латентного впливу на мовлення індивіда певних сукупностей провідних чинників або факторів, що зумовлюють конкретно досліджувану специфіку просодичного оформлення його мовлення.

На підставі співвіднесення відомого взаємозв'язку і взаємодії лінгвальних та позалінгвальних факторів мовлення з висунутими нами умовами було визначено

раціональний мінімум комунікативних явищ, відображення яких у шуканій комплексній моделі дозволяє здійснювати щонайвичерпніший опис специфіки перебігу комунікації. Основним критерієм визначення та добору цих явищ було кількісне оцінювання їхніх інформаційних потенціалів.

Результати зіставного аналізу показали, що зоровий канал має максимальний інформаційний потенціал: за його допомогою індивід одержує 90% інформації, а його пропускна спроможність у 10 тисяч разів перевищує спроможність звукового [6: 108]. При цьому було також встановлено, що реальною можливістю графічного відтворення динаміки зміни зорових образів можуть бути насамперед наділені певні піктограмні засоби. Отже, на інші явища, які також відіграють значну роль у породженні та декодуванні мовлення, припадає лише 10% від загальної долі інформаційного потенціалу комунікації.

Подальший розгляд цього питання засвідчив, що адекватність передачі емоційної оцінки повідомлення на 93% залежить від інтонації, міміки і жестів мовця (тобто від невербальних засобів) і лише на 7% від уживаних ним вербальних засобів [5: 125; 7: 248-252; 8: 109-114]. Крім того, було з'ясовано [1; 5: 125], що, якщо прийняти 38% інформаційного потенціалу фонетичних властивостей мовлення за 100% запоруки успішної комунікації, то для її адекватної реалізації мовцеві знадобиться 50-90% граматичних засобів і лише 1% словникового запасу.

З іншого боку, було також визначено [3: 9], що в процесі реалізації смислу висловлення розвивається протиріччя між тенденцією до економного розподілу емоційно-прагматичного потенціалу між лінгвальними засобами актуалізації висловлення й прагненням до максимального використання фізіологічної енергії мовця, яка матеріалізується у супроводжуючих мовлення паралінгвальних засобах.

Щодо інформаційних можливостей взятого окремо прагматичного потенціалу, то він розпадається на відповідні потенціали актуалізації граматичних, лексичних і фонетичних засобів висловлення, у той час, як енергія емоційного потенціалу диференціюється в напрямках реалізації міміки, жестів, контрольованих та неконтрольованих свідомістю поз і рухів мовця.

Звідси і стало очевидним, що за обраним критерієм до складу шуканого раціонального мінімуму доцільно ввести чотири автономні моделі, які відображають рух або відповідні зміни тону (інтонограма – ІГ), рівня емоційного потенціалу мовця (емоціограма – ЕП), прагматичного потенціалу мовлення (прагмограма – ПП) та паралінгвальних засобів комунікації (піктограма – ПГ).

Логіку сумісної розробки моделей емоціограми та прагмограми розглянемо на прикладі розгорнутої емоціо-прагмограми (рис. 3).

Рис. 3. Розгорнуті емоціо- та прагмограма висловлення

На ній, згідно з викладеними вище двома першими методологічними умовами, стрілками відображено зміни емоційного та прагматичного потенціалів висловлення, які актуалізуються у межах трьох відповідних рівнів: низького, середнього та високого.

Уніфіковані за першою методологічною умовою з інтонограмою (рис. 2) форми побудови компактних або робочих інтонограми та прагмограми наведено на рис. 4.

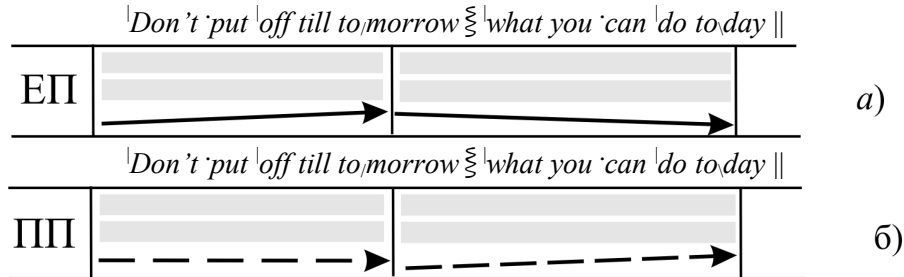

Рис. 4. Зразки компактних зображень:
а) емоціограми (ЕП) та б) прагмограми (ПП)

Моделі прикладів рис. 4 свідчать, що в процесі усної реалізації досліджуваного висловлення мало місце зростання емоційного потенціалу в першій синтагмі (чи інтонаційному контурі першої інтоногрупи) у межах його низького рівня. У другій синтагмі (інтонаційному контурі другої інтоногрупи), навпаки, спостерігалось зниження емоційного потенціалу низького рівня. У той же час прагматичний потенціал актуалізації першої синтагми (чи інтонаційної групи), лишаючись незмінним на низькому рівні, у другій синтагмі (інтонаційній групі) підвищувався у межах того ж самого рівня.

Під час пошуку іконографічних образів для створення піктограм, покликаних відображати зміни паралінгвальних засобів комунікації в процесі актуалізації висловлень, нами, насамперед, було звернуто увагу на проксеміку, пози, жести та міміку мовця.

Аналіз можливостей графічної інтерпретації зазначених змін показав доцільність об'єднання проксеміки, поз і жестів в один зоровий образ та виокремлення міміки в інший. На цих підставах і було сформовано структуру розгорнутої піктограми, зображеної на рис. 5.

Рис. 5. Розгорнута піктограма висловлення

Сформована у такий спосіб піктограма супроводу висловлення паралінгвальними засобами має лише два рівні зорових образів. На першому рівні за допомогою відповідних символів кодуються проксеміка, пози та жести. Символи другого рівня віддзеркалюють типові для комунікації стани мімічного супроводу актуалізованих мовцем висловлень.

На основі викладеного нами було створену компактну форму піктограми, зразок якої наведено на рис. 6.

'Don't put off till tomorrow § 'what you can do today ||

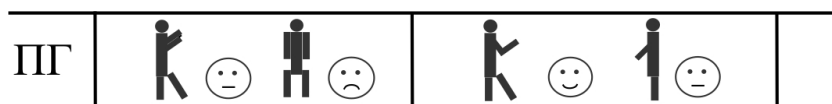

Рис. 6. Компактна піктограма висловлення

Звернемо тут увагу на те, що завдяки застосованій у піктограмі системі символів або зорових образів дослідник-фонетист набуває не лише можливість фіксувати особливості паралінгвальної поведінки мовця, а в разі необхідності додатково віддзеркалювати паралінгвальну реакцію слухача, яка є важливою складовою, що характеризує умови перебігу комунікації.

Для підвищення наочності та підтвердження зручності декодування змісту паралінгвальної поведінки комунікантів за піктограмою на рис. 7 наведено фрагмент розробленої нами матриці іконографічних символів.

Пози мовця	Символи та їхній зміст		
Стояча	 Мовець підходить, слухач стоїть	 Мовець стоїть, слухач сидить	 Мовець стоїть, слухач сидить
Сидяча	 Мовець сидить, слухач стоїть	 Мовець сидить, слухач стоїть	 Мовець і слухач сидять

Рис. 7. Фрагмент матриці іконографічних символів піктограми

Зазначимо, насамперед, що проксемічні показники умов комунікації, які свідчать про відстань між її учасниками, є очевидними з верхнього рядка фрагмента матриці. Щодо поз комунікантів відносно один одного, то матриця вичерпується їхніми шістнадцятьма основними варіантами. Зрозуміло при цьому, що кількість символів, які відображають можливі напівпози (наприклад, напівсидяча, напівстояча, напівлежача тощо) та взаємні жести співрозмовників, має бути значно більшою. Головною ж методологічною ознакою запропонованої системи іконографічних символів у нашому випадку постає її здатність вичерпно описувати будь-які зміни провідних позалінгвальних засобів мовлення.

Виконане таким чином обґрунтування розглянутих вище автономних моделей і було відповідно до висунутих методологічних умов інтегровано нами у більш загальну шукану системну модель комплексної енергетичної оцінки процесу просодичного оформлення висловлення (рис. 8), якій було дано лаконічну назву – енергограма висловлення.

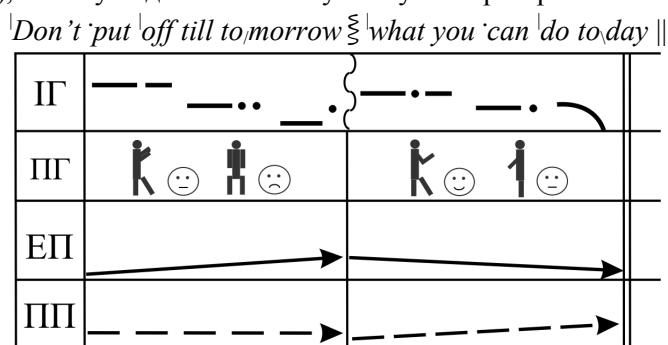

Рис. 8. Енергограма висловлення

Побудована на основі узагальнення висновків аудиторів-інформантів енергограма актуалізації прислів'я *Don't put off till tomorrow what you can do today* свідчить про те, що досліджується ситуація живого спілкування, під час якого мовлення спрямоване на одного слухача. Середня відстань між співрозмовниками підкреслює довірливий характер комунікації (див. ПГ рис. 8). При цьому з аналізованої енергограми очевидними є і основні закономірності перерозподілу енергії емоційно-прагматичного потенціалу мовця, і результати його впливу на слухача. У процесі актуалізації першої інтоногрупи прислів'я *Don't put off till tomorrow* §... спостерігається поступове зниження висотнонального рівня ступінчастої шкали у поєднанні з низьким висхідним ядерним тоном (див. ПГ рис. 8), який супроводжується підвищенням емоційного потенціалу у межах його низького рівня (див. ЕП рис. 8). Така взаємодія при незмінному низькому рівні реалізації прагматичного потенціалу висловлення (див. ПП рис. 8) свідчить про перерозподіл емоційно-прагматичної енергії в бік зростання емоцій мовця, спрямованого на привернення уваги слухача. Ця ситуація викликана тим, що спілкування розпочато в умовах неухважного прислухання реципієнта до початку фрази (див. ПГ рис. 8), про що свідчить його напівповернута до мовця поза та недосить довірливий вираз обличчя. Саме тому частина психофізіологічної енергії мовця підсвідомо реалізується у формі поз та жестів (його тіло подане вперед, руки мимоволі підняті для привернення уваги співрозмовника).

На відміну від цього актуалізація другої інтонограми висловлення ...§*what you can do today* || відбувається при поступовому зниженні тонального рівня і в межах ступінчастої шкали, і в термінальній частині, та відповідного зниження його емоційного потенціалу (див. ЕП рис. 8). Такий перерозподіл енергії між інтонаційним оформленням другої синтагми прислів'я і її емоційним потенціалом надає їй додаткового прагматичного потенціалу (див. ПП рис. 8), що зростає в межах низького рівня за рахунок впливу відповідних лексико-граматичних засобів. Досягнення загального сугестивного впливу актуалізованого прислів'я підтверджується і задоволеним виразом обличчя мовця (див. ПГ рис. 8), і відповідними змінами пози та міміки слухача (повернення обличчям до мовця та зосереджений вираз обличчя).

Зрозуміло, що нами розглянуто приклад системного опису результатів аудитивного аналізу живого спонтанного мовлення за двома параметрами порядку (емоції та прагматика). Цілком природно також, що аналогічним чином може бути проведений системний енергетичний аналіз аудитивного дослідження фрагментів підготовленого мовлення, супроводжуваного будь-якими відеорядами: кінофільм, рекламний ролик, телерепортаж тощо. У випадку необхідності аудитивно-енергетичного вивчення озвученого мовлення аналіз виконується подібним чином, але у відображенні його результатів відпадає необхідність у використанні піктограми (ПП).

Обґрунтований у праці метод доцільно використовувати не лише у традиційних експериментально-фонетичних дослідженнях, його слід також розглядати ширше як перехідний методологічний інструментарій перспективних досліджень у галузі когнітивної фонетики, придатність проведення яких на інструментальному рівні при існуванні сучасних засобів виміру емоційної енергії, зон та інтенсивності збудження відділів головного мозку не може викликати сумніву.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Глисон Г.А. Введение в дескриптивную лингвистику / Пер. с англ. – М.: Изд-во иностр. лит-ры, 1959. – 486 с.
2. Калита А.А. Фонетичні засоби актуалізації смислу англійського емоційного висловлення: Монографія. – К.: Вид. центр КДЛУ, 2001. – 351 с.
3. Калита А.А. Актуалізація емоційно-прагматичного потенціалу висловлення: Монографія. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2007. – 320 с.
4. Калита А.А., Тараненко Л.І. Фонетика: перспективи, методи та засоби досліджень // Науковий вісник Волинського університету імені Лесі Українки. Філологічні науки. – №5. – 2008. – С. 297-299.
5. Оптимизация речевого воздействия. – М.: Наука, 1990. – 239 с.
6. Пекелис В.Д. Твои возможности, человек! Изд. 4-е перераб. и доп. – М.: Знание, 1984. – 272 с.
7. Mehrabian A., Ferris S.R. Inference of Attitudes from Nonverbal Communication in two Channels // Journal of consulting Psychology. – 1967. – No.31. – P. 248-252.
8. Mehrabian A., Wiener M. Decoding of Inconsistent Communications // Journal of Personality and Social Psychology. – 1967. – No.6. – P.109-114.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Алла Калита – доктор філологічних наук, професор кафедри теорії, практики та перекладу англійської мови факультету лінгвістики НТУУ “КПІ”.

Наукові інтереси: психо-енергетичні особливості та синергетичні механізми реалізації озвученого мовлення; когнітивна фонетика.

Лариса Тараненко – кандидат філологічних наук, доцент кафедри теорії, практики та перекладу англійської мови факультету лінгвістики НТУУ “КПІ”.

Наукові інтереси: енергетичні аспекти інтонаційної організації тексту.

ФРЕЙМОВИЙ ПІДХІД ДО ПОРОДЖЕННЯ МОВЛЕННЯ БІЛІНГВОМ

Ольга ВАЛІГУРА (Київ, Україна)

У статті розглянуто фреймову модель породження мовлення, з'ясовано структуру просодичного фрейму як лінгвокогнітивного феномену, що бере безпосередню участь у породженні та сприйнятті іншомовного мовлення.

The frame model of the production of speech is investigated in this paper. The structure of the prosodic frame as a linguocognitive phenomenon which takes part in the production and perception of a bilingual's speech is analyzed.

Сучасний етап розвитку мовознавства характеризується тим, що науковці, досліджуючи ті чи інші лінгвістичні явища, не обмежуються лише констатацією фактів, а намагаються досягнути глибинні процеси мисленнєвої діяльності і виявити механізми формування феномена, що вивчається. Тому впровадження такого підходу до аналізу лінгвістичних явищ у площині когнітивістики є цілком закономірним та виправданим, оскільки сучасні лінгвістичні дослідження спрямовано на пояснення мовних фактів з погляду об'єктивних даних суміжних з нею наук, зокрема психології та нейрофізіології.

Під час фонетичного вивчення мовленнєвих явищ на сегментному та надсегментному рівнях дослідники зазвичай беруть на озброєння когнітивну модель, орієнтовану на фреймовий підхід до породження та сприйняття іншомовного мовлення, позаяк вона є досить гнучкою й узгодженою із психологічними концепціями пам'яті та експериментальними психофізіологічними даними. Крім того, фреймова модель дає можливість адекватної інтерпретації багатьох фонетичних феноменів, зокрема явища фонетичної інтерференції в англійському мовленні українських білінгвів. З огляду на це метою нашої статті є розгляд механізму фонетичного оформлення мовлення білінгва саме у площині фреймового підходу до опису процесів породження та розуміння іншомовного мовлення.

У межах комунікативної діяльності індивіда, безпосередньо пов'язаної з мисленням, породження мовлення на тлі процесів сприйняття та розуміння мови набуває особливого статусу явища мовної діяльності. Породження (продукування) мовлення є складним інтенційно, інтерактивно й ситуаційно зумовленим психічним процесом формування висловлення на підставі мовної здатності людини, її мовної, комунікативної та культурної компетенції [19: 206]. Звертаючи увагу дослідників зазначеної проблеми на розбіжність термінів «породження мовлення» та «продукування мовлення», О. Залевська [6: 203-205] підкреслює, що перший термін зазвичай використовується тими, хто спирається на генеративну граматику Н. Хомського, другий виходить із концепцій Л. Виготського і С. Рубінштейна. На думку О. О. Селіванової, термін породження мовлення вживається інерційно й почасти втратив свою приналежність лише до генеративізму [19: 206]. Тому в контекстах, де йдеться про втілення мислення в мовній формі, їх можна, на наш погляд, використовувати синонімічно.

У генеративній теорії Н. Хомського модель породження мовлення ґрунтується на розмежуванні мовної компетенції та її реалізації, на положеннях когнітивізму та модуляризму з урахуванням наявності в мовленнєвому механізмі людини низки незалежних й автономно працюючих систем обробки інформації – модулів. Кожний модуль як когнітивна система має специфічну, притаманну лише йому структуру, що не може бути пояснена на основі структурних особливостей інших модулів [22: 37-39]. У межах генеративістської концепції породження мовлення трактується як взаємодія універсальної вродженої бази, лексикону мови, артикуляторно-перцептивної та концептуально-інтенційної систем [22: 38].

Подальше трансформування цієї моделі знаходить своє втілення в когнітивних теоріях породження мовлення у працях інших зарубіжних дослідників. Зокрема, у моделі В. Левелта